

Урок 1

Тема. Українська література ХХ ст. як новий етап в історії національної культури. Суспільно-історичні умови розвитку, основні стильові напрями (модернізм, соцреалізм, постмодернізм). Митець і влада, свобода творчості. Стильове розмаїття мистецтва 1920-х років. Поняття «Розстріляне Відродження», домінування соцреалістичної естетики в 1930-ті роки.

Мета: розкрити основні тенденції розвитку української літератури 20–30-х рр. ХХ ст.; з'ясувати причини трагедії талановитих митців у тоталітарній державі; удосконалювати вміння працювати з довідковими виданнями та словниками, використовувати міжпредметні зв'язки, здобути раніше знання з літератури; поглиблювати інтерес до літератури означеного періоду, вміння висловлювати та аргументувати власні думки щодо літературних явищ; розвивати логічне, асоціативне, образне мислення; виховувати повагу до культурних надбань нашого народу, мистецтва; прищеплювати любов до книжки.

ТЛ: Розстріляне Відродження.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: «портретна галерея» письменників 20–30-х рр. ХХ ст., книжкова виставка, репродукції картин П. Скопа «Зірка» та «Камінь і кров», уривки з фільму «Воскресіння Розстріляного Відродження».

Методи, прийоми і форми роботи: слово вчителя, прийоми «Таблиця “Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися”», «Майстерня художника», читання поезій митців Розстріляного Відродження, бесіда, коментування епіграфа.

Епіграф:

Помолимося за тих, що у розлуці
помруть, відірвані від рідних хат;
Помолимося за тих, що у розпуці
вночі гризуть залізні штаби грат,
що душать жаль у невимовній муці,
за тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
простри свої долоні милосерді!

Юрій Клен

Перебіг уроку
Мотивація навчальної діяльності учнів.

У ч и т е л ь. На початку ХХ ст. українська культура розвивається в контексті європейського та світового культурного процесу. Протягом усього ХІХ ст. зусиллями передової інтелігенції, корифеїв української культури готувався ґрунт для духовного відродження нації, відновлення її державності. У системі української культури на той час означилися практично всі основні ділянки – література, театр і драматургія, мистецтво й архітектура, музика, народна культура і фольклор, був започаткований розвиток науки, освіти, преси, книговидання.

Блискуча плеяда митців ХХ ст. гідно продовжила працю своїх попередників, сформувавши національне відродження в дуже складний і суперечливий час. Український культурний ренесанс тривав принаймні до рубежу 20–30-х рр. і завершився трагедією нації та її еліти, що опинилися під тиском тоталітаризму. Досвід, надбання й уроки цього періоду надзвичайно важливі в наш час.

Актуалізація опорних знань учнів.

Прийм «Таблиця “Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися”».

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
<ul style="list-style-type: none"> • Національне відродження початку ХХ ст.: Україна – арена складних політичних подій • Перемога диктатури пролетаріату. Утворення СРСР. Втрата Україною незалежності. НЕП. Репресії, голодомор. З одного боку, ліквідація неписьменності, післявоєнна відбудова, революційна романтика, НЕПівський плюралізм, з другого – розкол суспільства, розчарування, утвердження тоталітаризму в усіх сферах суспільства • Початок ХХ ст., Західна Європа: постання нового напрямку в мистецтві й літературі – модернізму 	<ul style="list-style-type: none"> • Які письменники творили? • Чи впливала на літературний процес нестабільна політична ситуація в країні? • Які літературні організації існували, які ідеї проголошували? • Чи йшли українські літератори в ногу зі світовим письменством? • Які були причини жорстокої розправи з літераторами? 	

Оголошення теми, мети, епіграфа уроку.

Опрацювання навчального матеріалу.

У ч и т е л ь. (*Ключові моменти лекції учні занотують у зошит.*) Розвиток української літератури 20–30 рр. ХХ ст. позначений боротьбою за національне самоствердження, власну незалежну державу, що є найважливішим гарантом виживання культури й повноправного входження нації до європейської та міжнародної спільноти.

На жаль, немає єдиного погляду на те, як періодизувати українську літературу означеної доби через зовсім коротку історичну відстань та значну кількість позалітературних чинників, що істотно вплинули на українське письменство цього періоду. Серед них:

- Лютнева революція 1917 р. і визвольні змагання українського народу 1917–1920 рр.;
- масове знищення українського селянства та інтелігенції, яке розпочалося з 1929–1930 рр. і досягло апогею 1934 р.;
- голодомор 1932–1933 рр.;
- Перший з'їзд радянських письменників 1934 р., що поклав початок повній уніфікації літературного процесу на теренах СРСР;
- Друга світова війна 1939–1945 рр.;
- об'єднання західних та східних українських земель у складі УРСР;
- спроба лібералізації життя радянського суспільства М. Хрущовим, що почалася після смерті Й. Сталіна (1953) та ХХ з'їзду КПРС (1956);
- проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Саме тому літературний процес ХХ ст. традиційно поділяють на такі періоди:

- 1920–1930-ті рр.;
- 1940–1950-ті рр.;
- 1960–1990-ті рр.

Фактично ХХ ст. для України почалося з початком Першої світової війни, наприкінці якої вона постала як самостійна країна. Відхід із життя класиків – М. Коцюбинського (1913), Лесі Українки (1913), І. Франка (1916), І. Нечуя-Левицького (1918) та Панаса Мирного (1920) – створює природну межу, що відокремлює два етапи в розвитку української літератури першої половини ХХ ст.

Революція, що відбулася в лютому 1917 р. в Петрограді, відкрила нову добу для української нації. Було скасовано всі заборони та обмеження на українську мову, якими протягом тривалого часу Російська імперія стримувала природний розвиток нашої культури. Нація почала жити новим повнокровним життям. (Цей піднесений, святковий

настрій відобразив П. Тичина у збірці «Соняшні кларнети» та поемі «Золотий гомін».)

Період визвольних змагань 1917–1921 рр. (громадянської війни) позначений створенням українських держав на Придніпрянській (УНР) і Західній (ЗУНР) Україні та їхнім наступним офіційним об'єднанням (1919), що було виявом політичної волі українського народу.

У цей буремний час українські письменники розділили долю свого народу. Багато хто з них пройшов крізь вир війни (В. Еллан-Блакитний, М. Хвильовий, М. Куліш, Г. Косинка, П. Панч, О. Довженко, В. Сосюра, Є. Маланюк та ін.). Не повернувся з фронту М. Євшан, загинули від куль денікінської контррозвідки Г. Михайличенко та В. Чумак, був розстріляний у підвалах ЧК Г. Чупринка.

Поразка Української Народної Республіки, окупація західних українських земель Польщею і Румунією та поява 1921 р. УРСР суттєво позначилися на подальшій долі української літератури ХХ ст. Від того часу й до кінця 1980-х рр. у літературному процесі простежуються два паралельні напрями:

- українська радянська література;
- література еміграції.

Змушені були покинути рідний край М. Грушевський, В. Винниченко, О. Олесь, В. Самійленко, С. Черкасенко, М. Вороний, Д. Донцов, Д. Чижевський, Є. Маланюк, О. Ольжич і багато інших. За межами УРСР літературний процес Галичини, Буковини і Закарпаття репрезентували В. Стефаник, О. Кобилянська, Б. Лепкий, Б.-І. Антонич.

На 1920-ті рр. припадає нова хвиля модернізму, який був явищем доволі розвиненим у своєму часі, цілісним, національно спроектованим, хоча й проявлявся в розмаїтті індивідуальних стилів. Їх лише умовно можна згрупувати в течії *символізму*, *імпресіонізму*, *неоромантизму*, *неореалізму*, *експресіонізму* тощо. Це був новий, порівняно з раннім, етап українського модернізму, естетичні засади якого також було спрямовано проти реалістичного мистецтва. У літературі Розстріляного Відродження продовжувались і розвивались, щоправда, в новому, ідеологічному контексті, раніше заявлені стильові тенденції. У цей період, зокрема, помітна загальна внутрішня скерованість української літератури на модерність, прагнення повсякчасного оновлення.

Модернізм 1920-х рр. поєднав сміливе реформування здобутків чи не всіх попередніх художніх напрямів, культурно-стильових епох (наприклад, бароко, класицизму, романтизму) з авангардним, романтично-пристрасним конструюванням новітньої мистецької будови.

Багато талановитої молоді, переважно вихідців із села, подалось у літературу, намагаючись виразити в мистецтві слова своє захоплення романтикою революції та будівництва соціалізму. Створена у 1922 р. спілка селянських письменників «Плуг», активістами якої були А. Голловко, О. Копиленко, П. Панч, В. Минко, налічувала сотні людей.

Спілка пролетарських письменників «Гарт» (1923) до якої входили В. Еллан-Блакитний, М. Йогансен, В. Сосюра, П. Тичина та інші, як і об'єднання «Молодняк», навколо якого згруппувалися письменники-комсомольці, характеризуються переважно політизацією творчості їхніх членів, а проте в надрах цих організацій формувався талант багатьох справжніх митців.

Одне з найбільш визначних літературних об'єднань 20-х рр. – ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). На думку його ініціатора – М. Хвильового, воно мало стати справжньою лабораторією професійної майстерності та вільної творчості, поєднуючи ідеали комунізму з принципами гуманізму. Спілка мислилась як альтернатива масовим і суворо підпорядкованим офіційним організаціям. До її складу ввійшла блискуча плеяда літераторів, серед яких М. Куліш, М. Бажан, М. Йогансен, П. Тичина, П. Панч, Ю. Смолич, О. Досвітній, Г. Епик та ін.

У 1924 р. В. Підмогильний створив літературну групу «Ланка», куди ввійшли Є. Плужник, Г. Косинка, Т. Осьмачка, Б. Антоненко-Давидович. Пізніше «Ланку» було реорганізовано у МАРС – Майстерню революційного слова. Її представники продовжували найкращі традиції класичної літератури, керувалися справжніми духовними цінностями на противагу пролетарській літературі (політизованому мистецтву), яку творили письменники з «Гарту» і «Плугу». Митців «Ланки» називали «попутниками», які нібито йдуть поруч із будівниками нового життя, проте не беруть у цьому процесі активної участі.

Особливе місце в українській літературі відродження належить об'єднанню неокласиків на чолі з М. Зеровим, до якого увійшли М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович, О. Бурггардт (Юрій Клен). Неокласики були найменш заангажованими в радянській дійсності. В їхній творчості немає революційних і соціальних мотивів, теми пролетаріату, ігнорують вони й модерні виражальні засоби, віддаючи перевагу класичній поезії античної доби, а також французькому символізму і парнасу. Метою Зерова та його друзів було піднести рівень українського слова до найкращих світових зразків. Цю мету талановито втілював у своїй творчості М. Рильський.

Новаторські шукання в галузі театральної драматургії продовжив у 20-х рр. Лесь Курбас (1887–1937). Створений у 1922 р. театр «Березиль» був утіленням вимріяного Курбасом мистецького об'єднання, зорієнтованого на світову естетику, інтелектуалізм, активну участь в оновленні культури. Театр згуртував і вивів на світовий рівень майстерність акторів А. Бучми, Й. Гіряка, Н. Ужвій, М. Крушельницького, О. Добровольської, І. Мар'яненко та ін.

Велику увагу театр приділяв драматургії М. Куліша. П'єси «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1928–1930), «Патетична соната» (1929) були безпрецедентним явищем у культурі радянського часу, бо в них з особливою гостротою викривалася основна суперечність доби, конфлікт між одвічними законами людської моралі і практикою жорстокого тоталітаризму.

Процеси в економіці, суспільному житті та культурі вже з другої половини 20-х рр. стали виходити з-під контролю парткерівництва. Тому влада намагалася уніфікувати культурне розмаїття, що вирувало в 20-х рр., добираючи собі в союзники ті творчі об'єднання, спілки та групи, внутрішнє організаційне життя яких будувалося переважно на адміністративних принципах, а творче – на ідеологічних і вульгарно-соціологічних. Фактично влада робила вибір між неординарністю і талантом та сірістю на користь цієї останньої.

Показова щодо цього літературна дискусія 1925–1928 рр., під час якої порушувалися питання культурного будівництва в Україні, зокрема про місце інтелігенції в культурному процесі, шляхи розбудови національної культури за соціалізму, взаємини української та російської культур тощо. У центрі дискусії опинилася особистість М. Хвильового.

Турбота письменника про підвищення рівня художньої майстерності радянської літератури, виступ проти «червоної халтури» й особливо його полемічний заклик «Геть від Москви!» з орієнтацією на «психологічну Європу», який по суті зачіпав лише проблему підвищення української культурності, позбавлення провінційності, були всіляко перекручені та інкриміновані Хвильовому як буржуазний націоналізм (памфлети «Думки проти течії», «Камо грядеши?» («Куди йдеш?»), роман «Вальдшнепи», 1926).

Бесіда.

- Які естетичні орієнтири прокреслив М. Хвильовий для українського письменства?
- Як ви оцінюєте його позицію?

• Чому літературна дискусія була переведена в політичну площину? Відповідь обґрунтуйте.

У ч и т е л ь. Винищення української духовної еліти в 30-х рр. відоме як Розстріляне Відродження.

Теорія літератури.

Розстріляне Відродження – умовна назва літературно-мистецької генерації українських митців 1920-х – початку 1930-х рр., які були репресовані більшовицьким режимом.

Доба Розстріляного Відродження – особлива сторінка в історії української літератури. Цей короткий період умістив таку кількість талановитих митців, зухвалих новаторських експериментів та безкомпромісних шедеврів, якої вистачило б на ціле сторіччя.

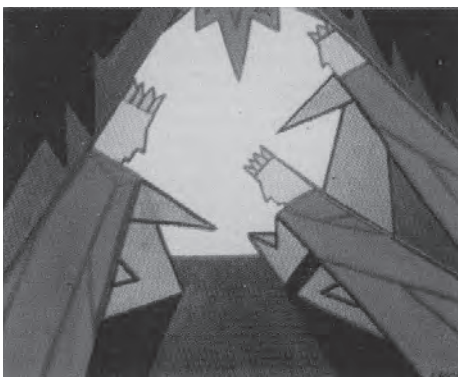
«Розстріляне Відродження» – саме так назвав антологію поезії, прози, драми й есеїстики 1917–1930 рр. відомий літературознавець діаспори Юрій Лавріненко. Назва не випадкова, адже більшість речників цієї доби були знищені в той чи інший спосіб. Утім «розстріляність» відродження полягає не тільки (може, й не стільки) у фізичному знищенні, а передусім у моральному та естетичному, творчому. Поезія П. Тичини «Кукіль» (1920) починається рядками: «Стріляють серце, стріляють душу – нічого їм не жаль». І справді, сівачі куколю вбивали не так тіла, як душі – душі творців, що вірили в людяність і свободу. Це було викошування талантів (саме тому до Лавріненкової антології ввійшли і добірки тих, хто зостався при житті, проте деградував творчо) і руйнування ілюзій щодо «світлого майбутнього» України комуністичної (за поетичним узагальненням В. Симоненка, проголошеним ще на початку 60-х: «На цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил»).

До митців Розстріляного Відродження належать Б. Антоненко-Давидович, М. Хвильовий (Фітільов), О. Влизько, М. Драй-Хмара, Г. Епик, М. Зеров, М. Куліш, Л. Курбас, В. Підмогильний, Є. Плужник, В. Поліщук, М. Семенко, Г. Косинка, Т. Осьмачка, П. Филипович, М. Йогансен та інші.

Біографія майже всіх митців цього покоління завершується словами «розстріляний», «загинув у засланні», «наклав на себе руки». А ті, кому вдалося вціліти, вже ніколи не змогли творити так само сміливо й самотньо, як у ті буремні роки.

Методична ремарка. Учитель у своїй розповіді може використати уривки із фільму «Воскресіння Розстріляного Відродження», який у вільному доступі можна знайти на каналі YouTube.

Прийом «Майстерня художника». Розгляньте репродукції картин львівського художника Петра Скопа «Зірка» та «Камінь і кров». Поясніть символіку їх. Чи суголосні, на вашу думку, картини митця з почутим і побаченим про письменників Розстріляного Відродження? Передайте своє враження від переглянутих картин.

Це цікаво!

«Інтелігенцію, яку сталінський режим піддав репресіям у 30-х рр., спіткала, без сумніву, трагічна доля. Утім не варто канонізувати українських письменників, тим самим віддаляючи від них сучасних українців, – стверджує **Оксана Левкова**, лідер громадського руху «Не будь байдужим». – Якщо молода людина хоче на перетині різних стилів, жанрів, шкіл, традицій щось витворити своє, то нехай дитина це робить. Не можна настільки заскорузло мислити по-совковому, щоб сказати, що вони ікони, бо вони розстріляні. Мовляв, тому їхні твори не можна на барабанах у стилі регі відтворити чи репом начитати когось із них».

На думку Левкової, таким консервативним підходом до власної культури Україна втрачає можливість зробити з неї бренд, привабливий для інших. Ірландія, наприклад, свій традиційний танець степ «упаковує» в різноманітні жанри та форми, тож він швидше популяризується.

Методична ремарка. Учитель може заздалегідь запропонувати учням дібрати поезії митців Розстріляного Відродження і підготувати прочитання їх репом чи регі на уроці або ж подати свій варіант вірша, щоб учні зробили це експромтом. Для цього підійде, скажімо, твір М. Драй-Хмари «На смерканні. Гасне вечір...».

На смерканні. Гасне вечір,
потопає в сизій млі –
і розтанув серця глетчер
в дивних пахощах землі.

Жду. Чи прийдеш, добрий, ніжний?
В темну синь через zenit
плине Лебідь білосніжний,
розгорнувши вільний літ.

Застила туманом очі
(очі повні зоряниць) –
і збагнути серце хоче
таємницю таємниць.

Мить – як безвік. Безгоміння.
Ось прислухайсь, не диши...
Чуєш радісне квиління
несамотньої душі?

У ч и т е л ь. Письменники, що залишилися живими, змушені були «перебудуватися» (П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, О. Довженко, Ю. Яновський), тобто вступити до створеної Спілки радянських письменників та оспівувати соціалістичний лад і комуністичну партію: у 1934 рр. відбувся I Всесоюзний з'їзд радянських письменників, який засвідчив існування в Україні єдиної спілки письменників СРСР. Поняття стилю й методу починають ототожнювати. У результаті вирішено дати визначення нормативного методу.

За настановами ВКП(б) впроваджено єдиний всесоюзний літературний напрям, для якого пропонували такі назви: «пролетарський реалізм», «психологічний», «тенденційний», «конструктивний», «метод комуністичного реалізму», «діалектико-матеріалістичний метод». Усі ці формулювання ввібрав у себе термін *соціалістичний реалізм* (за аналогією до критичного реалізму ХІХ ст.).

Довгі роки стильові шукання мали визначитися саме критеріями соцреалізму як офіційно визнаного провідного літературного методу. Він вимагав зображення реальних подій, оспівування революційного ідеалу, обов'язкової поляризації персонажів, чітко визначеного морального аспекту.

Рефлексія. Підсумок уроку.

Приєм «Таблиця “Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися”».

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
<ul style="list-style-type: none"> • Про національне відродження початку ХХ ст.: Україна – арена складних політичних подій • Перемога диктатури пролетаріату. Утворення СРСР. Втрата Україною незалежності. НЕП. Репресії, голодомор. З одного боку – ліквідація неписьменності, відбудова післявоєнних дій, революційна романтика, НЕПівський плюралізм. З другого – розкол суспільства, розчарування, утвердження тоталітаризму в усіх сферах суспільства • На початку ХХ ст. у Західній Європі сформувався новий напрям у мистецтві й літературі – модернізм 	<ul style="list-style-type: none"> • Які письменники творили? • Чи впливала на літературний процес нестабільна політична ситуація в країні? • Які літературні організації існували, які ідеї проголошували? • Чи йшли українські літератори в ногу зі світовим письменством? • Які були причини такої жорстокої розправи з літераторами? 	<ul style="list-style-type: none"> • Про розмаїття літературних угруповань і течій • Про літературну дискусію, яку започаткував Микола Хвильовий • Про згубне втручання влади в літературний процес • Про покоління митців Розстріляного Відродження • Про боротьбу двох протилежних тенденцій: гуманістичної, творчої, пошукової і централізованої, регламентованої

♦ Крізь призму почутої на занятті інформації прокоментуйте епіграф до уроку.

🏠 Дайте розгорнуту аргументовану відповідь на запитання «Який факт із літератури 20–30-х рр. ХХ ст. вразив вас найбільше?».